

Marginalije o Be Ha izborima '90.

KRSTAN MALEŠEVIĆ

Ekonomski fakultet

Banja Luka

UDK: 342.8

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 17. 03. 1991.

Predmet ovog priloga je kraća empirijska analiza nekih sociološko-politikoloških značajki izbora u Bosni i Hercegovini, provedenih u novembru 1990. godine. U njegovom središtu je tzv. izborna geografija i posebno uvid u rezultate provedenih izbora, pomoću analize individualnih podataka.

Budući da su bili opšti, jednaki, direktni i tajni, za ove izbore možemo pouzdano utvrditi da su bili prvi slobodni višestranački izbori u BiH. Ako se k tome doda i činjenica da su protekli u miru, odnosno u granicama uobičajenim i za zemlje sa dugom višestranačkom izbornom tradicijom, onda se za njih može zasigurno reći da predstavljaju istorijski pomak ka demokratiji. To je utoliko značajnije kada se znaju okolnosti u kojima su održani. Ovi izbori su uz sve to bili i trostepeni. Naime, istovremeno su bili organizovani predsjednički, parlamentarni i lokalni izbori, sa vrlo kompliciranom procedurom i po mješovitom izbornom modelu (kombinacija proporcionalnog sa apsolutno i relativno većinskim modelom).

U ovim izborima se izjašnjavalo više od 2 300 000 birača o više hiljada kandidata, koje je predložilo 15 političkih stranaka. Poslije djelomično ponovljenih izbora građani su izabrali sedam članova Predsjedništva SR BiH, 240 poslanika u dva doma skupštine SR BiH i oko 5000 odbornika u 110 opštinskih skupština. Kao što je poznato ubjedljivo su pobijedile tri nacionalne stranke (Stranka demokratske akcije, Srpska demokratska stranka i Hrvatska demokratska zajednica). One su u republičkom parlamentu osvojile ukupno 84% poslaničkih mandata.

I pored svega se postavlja pitanje da li su ovi izbori bili zaista demokratski. Razlog za ovo pitanje je prije svega u predominaciji »izborne iracionalnosti« i u brojnim odstupanjima od poodavno utvrđenih izbornih zakonitosti u okviru sociologije izbora. To se ponajviše ogleda u minornom ili gotovo nikakvom utjecaju programa i kandidata na političko opredjeljenje birača. Nacionalno-religijski faktori su imali apsolutni prioritet. Da li će to imati i bitnijeg utjecaja na eventualnu nestabilnost nove vlasti ostaje da se vidi.

1. Pristup

Sociologija izbora je poodavno (još od Andrea Siefrieda, 1913, začetnika naučnog proučavanja izbora) dokazala svu kompleksnost izbora, odnosno činjenicu da oni predstavljaju »totalnu društvenu pojavu«. Brojni su faktori koji manje ili više utiču na njihov karakter i ishod, ali i sami izborni rezultati također višestruko utiču na stanje i odnose u određenom društvu. Otuda su izbori, kao društvena pojava zanimljivi za brojne naučne discipline, a prije svih za političku sociologiju i politikologiju. Štoviše, moglo bi se reći da ih oni uveliko uvjetuju.

Međutim, razlike između izbora u zemljama sa dugom demokratskom tradicijom i zemljama koje takvu političku praksu tek započinju u svakom pogledu su izuzetno velike. Otuda i način njihovog istraživanja ne može biti identičan. Brojne su, naime, metodološke teškoće i ograničenja za kompleksnije i posebno longitudinalno istraživanje izbora u ovoj drugoj grupi

zemalja. To se, dakako, odnosi posebno na Bosnu i Hercegovinu, u kojoj su prvi višestranački izbori organizovani u novembru 1990. godine. Sama činjenica da su to prvi slobodni izbori otežava da se cjelovitije uradi bilo koji od tri poznata tipa empirijske analize — analiza izborne geografije, analiza individualnih podataka i analiza sadržaja (Sontheimer, 1978; 639). Socijalna, politička i programska neprofiliranost aktera ovih izbora, kao i nedopustiva statistička neažurnost bitnih podataka i prije i poslije izbora, dva su ključna razloga za to.

I pored toga mi smo se opredijelili da istražimo ono što je objektivno moguće u takvim okolnostima. Opredijelili smo se na kraću empirijsku analizu izbornih okolnosti (izborne geografije) i dostupnih rezultata izbora sa stanovišta analize individualnih podataka (posebno stranačku strukturu republičkog parlamenta), a analizu sadržaja stranačkih programa vršili smo tek sporadično, zbog prostog razloga što većina stranaka nema uopšte urađene izborne političke programe prema uobičajenim kriterijima u svijetu. A gotovo za sve stranke se može reći da su im programi prepuni opštih mjesta i među njima, izuzev pogleda na državno ustrojstvo Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, skoro da nema značajnijih razlika. Zbog svega toga je u ovom tekstu riječ tek o marginalijama uz BiH izbore '90.

2. Teorijske napomene

Ako se pod izborima podrazumijeva vid sudjelovanja građana u vršenju političke vlasti posredstvom izabranih predstavničkih tijela, onda oni (izbori) zapravo čine ključnu instituciju političke demokratije. To je do sada jedini poznati način demokratskog utemeljenja legitimiteta nosilaca političke vlasti. Izbor zapravo daju, kako je pisao J. S. Mill, narodu moć, odnosno putem njih se, kako kaže T. Parsons, vrši moć. Iz sociološkog uklona moglo bi se, dakle, reći da izbori vrše svojevrsnu socijalnu selekciju u korist društvenih grupa koje već drže strateške poluge moći u svojim rukama. Izbori tako obezbjeđuju legitimitet postojeće distribucije društvene moći i suštinski kriju misteriju političkog sistema.

Ali, da bi bili slobodni, izbori moraju biti opšti, jednaki, direktni i tajni. Pa i kada su takvi oni još uvijek ne moraju biti i demokratski ako nisu ispunjene i neke druge društvene pretpostavke koje omogućavaju manifestovanje demokratske političke kulture u izborima i eliminiraju ili svode na minimum pojave manipulacije biračima.

Kao što je rečeno, izbori su već podugo predmet izučavanja sociologije izbora. Nije zato čudno da su poodavno uočene određene izborne pravilnosti, barem u zemljama sa dužom tradicijom slobodnih izbora. To, dakako, ne znači da paralelno s pravilnostima nisu uočavane i izborne nepravilnosti, iracionalnosti i odstupanja od »već viđenog« ili očekivanog. Češće se to dešavalo u vremenima velikih kriza, istorijskih preloma, nego u razdobljima »mirnog razvoja« i češće u zemljama »nove demokratije« nego u tradicionalnim demokratskim društvima. Nadamo se da će i ovaj prilog pokazati jedan konkretno-istorijski primjer kako izborne racionalnosti, tako i elemente izborne iracionalnosti.

Da bi nešto mogli kvalificirati kao odstupanje od pravila, vrlo kratko ćemo se podsjetiti nekih ključnih spoznaja sociologije izbora. Ta saznanja se uglavnom odnose na izborni sistem (model), na učešće birača na izborima, te na uticaj faktora okoline na političko opredjeljenje birača.

Kada je riječ o izbornom sistemu, onda većina autora preferira proporcionalni (razmjerni) izborni model, jer on pokazuje tendenciju prema mnogostranačkom ustrojstvu. Nasuprot njemu, većinski princip tendira ka dvostranačkom ili gotovo jednostranačkom ustrojstvu (Duvrger, M., 1963; 48). Nije slučajno da se upravo zbog toga većina evropskih zemalja opredi-

jelilo za različite modalitete proporcionalnog ili mješovitog sistema izbora (Belgija, Italija, Njemačka, Holandija, Danska, Irska, Luksemburg).

U pogledu učešće birača na izborima dosadašnja saznanja upućuju na zaključak da na izborima više učestvuju muškarci nego žene, više stariji (ali ne i najstariji) nego mladi ljudi, više obrazovaniji, bogatiji i poslovniji ljudi nego oni drugi, više seljaci koji proizvode za tržište nego oni prirodni proizvođači i sl. Zašto je to tako, pokušali su, uz ostale, objasniti Lipset i Lazarsfeld (1954) definirajući četiri eksplikativne postavke o učešću građana na izborima. Po njihovom mišljenju na izborima više učestvuju one grupe koje vladina politika više tangira (»glasanje iz interesa«), zatim oni koji su potpunije informisani o mogućim posljedicama vladine politike, kao i oni koji su više izloženi društvenim pritiscima da učestvuju i to utoliko više ukoliko su ti pritisci jednosmjerni.

I kod političkog opredjeljivanja birača sociolozi su zapazili visok stupanj racionalnosti u ponašanju birača. Oni su vezani ponajviše za ekonomske interese, ali i za religiozne i moralne vrijednosti. Upravo francuski istraživači ističu veliki značaj religije, vjere i vjerske tradicije na ponašanje birača, sve dotle da može da potpuno neutrališe djelovanje ekonomskih činilaca (Goguel, Duverger, Dupeux, 1963.).

Ipak, opredjeljivanje prilikom glasanja ponajviše je uvjetovano, kako su to utvrdili istraživači Survey Research Center univerziteta i Michigenu (Campbell, A. and others, 1960.) stavovima birača prema vidljivim objektima politike — prema kandidatima, programima i odnosu prema krupnijim političkim problemima. Oni su utvrdili visok stepen korelacije (+ 0,7) između orijentacije pri glasanju i cjelokupnog kompleksa stranačkih stavova birača.

U pogledu socijalnog i materijalnog statusa birača uočeno je da se ekonomski deprivilegovani slojevi u pravilu opredjeljuju, prema tradicionalnoj podjeli za lijeve, a privilegovani slojevi za desne partije, dok su srednji slojevi podijeljeni između partija centra, lijevih i desnih. Smet i Evalenko su (1956) našli izraženu povezanost između postotka najamnih radnika i postotka glasova za ljevicu. Ova veza je, po njihovom mišljenju, ublažena tamo gdje je bio jači uticaj crkve. Oni su utvrdili i da stanovnici urbanih područja relativno više preferiraju umjerenu političku orijentaciju nego stanovništvo sela, kao i ono da su stariji i žene više skloni konzervativnim partijama.

Prema nalazima Gergesa Dupeuxa (1963) u razdobljima prosperiteta jača tendencija ka centru, a u doba krize te tendencije slabe, a jačaju stranke suprotnih političkih opredjeljenja. Ovim saznanjima treba svakako dodati i ono koje upozorava na veliki procenat neodlučnih birača gotovo do samih izbora. Kod ove kategorije birača je iznimno značajan uticaj mass medija.

Zanimljivo je da su do ovakvih spoznaja došli istraživači različitih područja (Francuska, Njemačka, anglosaksonske zemlje) i na osnovu različitih metoda istraživanja izbora. Naravno da su često uočavana i odstupanja od ovih pravilnosti i da se ponašanje birača nije uvijek moglo racionalno objasniti. Ovo je uglavnom objašnjavano željom za sigurnošću, neobavještenošću, manipulacijama ljudskim osjećanjima ili odsustvom demokratske tradicije.

I ovako kratko prikazana saznanja sociologije izbora pokazuju koliko su brojni faktori koji utiču na političko opredjeljivanje birača. Koliko je tek teško objektivno rangirati te faktore u svakom slučaju. I na našem primjeru to nije bilo lako, iako je vidna »izborna iracionalnost« to donekle olakšala.

3. Predizborni kontekst

Ovdje zasigurno nema potrebe šire eksplicirati istočno-evropske i jugoslavenske (ne)prilike poslednjih godina i posebno u prošloj godini, jer su one vrlo dobro poznate. Dovoljno je podsjetiti da je riječ uistinu o tektonskim promjenama sistema, koji je više ili manje dramatično

doveo ili vodi do uspostavljanja političkog i svojinskog pluralizma. Taj proces je i u Jugoslaviji proizveo izuzetno duboku i dugo trajuću krizu, koja se podjednako manifestirala u domenu politike, ekonomije, socijalne i duhovne sfere, a naročito u pogledu državnog ustrojstva republika — država i same Jugoslavije. Riječ je bukvalno o raspadu dosadašnjeg jednopartijskog sistema i očigledno ambivalentnim posljedicama toga procesa. Pored nesporne činjenice da raspad tog sistema predstavlja nezaobilazan uslov za konstituisanje demokratskog društva, istovremeno je na društvenoj sceni izražena zebnja, neizvjesnost, strah, dogmatski otpor promjenama, prijetnja upotrebom sile, što podstiče i neke involutivne procese, izražene i u obliku mogućih novih vivoda totalitarizma. Sve teži uslovi života za veliki broj ljudi, njihova socijalna, pa i elementarna egzistencijalna nesigurnost direktno utiču, uz neke istorijske razloge, na njihovo transponovanje u nacionalnu nesigurnost i izraženu pojavu tzv. nacionalnih homogenizacija.

Ovakva osnovna obilježja predizbornog društvenog konteksta su, dakako, direktno uticala na karakter i ishod izbora i u Bosni i Hercegovini. Njena višenacionalnost i multikonfesionalnost, te stalno pogoršanje međunacionalnih odnosa, kao i permanentno osporavanje istorijske utemeljenosti njene državnosti, i uz sve to, njena tradicionalna struktura privrede, veoma nizak životni, obrazovni i kulturni standard većine stanovništva (oko 70% odraslih ima samo osnovnu školu ili je potpuno bez škole) daju nam za pravo da govorimo o preovlađujućem predgrađanskom i predpolitičkom stanju u Bosni i Hercegovini i kao takvom teško predvidivom ponašanju birača u izborima. Ako k tome dodamo i snažnu »dogmatsku tradiciju« u ovoj Republici onda postaje jasnije kakve su postojale društvene (ne)mogućnosti za stvarne demokratske izbore.

Do prvih višestranačkih izbora je ipak došlo, što je, dakako, od istorijskog značaja za ovu Republiku. Ali su oni, kao i predizborna aktivnost, upravo zbog pomenutih okolnosti pored dobih strana uveliko pokazali i svoju ograničenost, siromaštvo, nezrelost, pa i iracionalnost. Poslije višemjesečnih sporenja oko nekih aspekata političkog organizovanja (posebno oko onog da li »dozvoliti« političko organizovanje na nacionalnoj osnovi) krajem jula 1990. godine su usvojeni amandmani na Ustav SR BiH, kojim je i definitivno omogućena i zajamčena sloboda organizovanja i djelovanja, a Skupština SR BiH sastavljena od dva doma — Vijeća građana i Vijeća opština. Istovremeno su usvojena i četiri izborna zakona (»Službeni list SR BiH« 21/90 i 28/90, Sarajevo), čime su stvorene ustavno-pravne pretpostavke za održavanje prvih slobodnih višestranačkih izbora u BiH.

Ovim zakonima je utvrđeno da izbori budu opšti, jednaki, direktni i tajni, te da se istovremeno održe tri vrste izbora — parlamentarni (za Skupštinu BiH), predsjednički (za Predsjedništvo BiH) i lokalni (za skupštine opština u BiH). Zakonom o izboru odbornika i poslanika u skupštine društveno-političkih zajednica predviđeno je da se poslanici u Vijeće građana Skupštine BiH i odbornici u skupštine opština biraju po proporcionalnom principu, odnosno raspodjelom poslaničkih i odborničkih mandata kombinacijom izborne kvote ili izbornog količnika i D'ontove formule (za ostatak »neurošeni« glasova). Zakonom o izbornim jedinicama za izbor poslanika u vijeća Skupštine BiH utvrđeno je 7 izbornih jedinica za izbor poslanika u Vijeće građana (Sarajevo, Banja Luka, Tuzla, Mostar, zenica, Doboj i Bihać). Poslanici u Vijeće opština Skupštine BiH su, prema odredbama ovog zakona, birani po principu apsolutne većine u prvom krugu i relativne većine glasova u drugom izbornom krugu. Naime, poslanikom je postajao onaj kandidat koji je u prvom krugu osvojio najviše glasova u izbornoj jedinici (opštini) ali najmanje 51%, dok je u drugom izbornom krugu — u koji su išla dva najbolje plasirana kandidata iz prvog kruga — bila dovoljna i relativna većina.

I, konačno, Zakonom o izboru i opozivu članova Predsjedništva SR BiH utvrđen je sistem relativne većine. Prema ovom sistemu za članove Predsjedništva izabrani su oni kandidati koji

su dobili najveći broj glasova birača od broja kandidata koji se bira iz reda pripadnika istog naroda i narodnosti. Prethodno je ustavnim amandmanima utvrđeno da Predsjedništvo čine po dva predstavnika iz reda Muslimana, Srba i Hrvata, te jedan predstavnik iz reda ostalih naroda i narodnosti.

Prema tome, u BiH je primijenjen mješoviti izborni model — kombinacija proporcionalnog i većinskog (apsolutnog i relativnog) principa. Time se, dakako, htjelo iskoristiti prednosti i jednog i drugog izbornog modela, odnosno izbjeći njihove slabe strane, na što su upozoravala i neka novija iskustva, posebno ona iz Hrvatske. Da li se u tome i uspjelo vidjećemo kasnije. Druga bitna karakteristika ovih izbora, gledano sa pravnog stanovišta jeste njihova iznimna kompliciranost. Njima je, naime, predviđeno da se građani izjašnjavaju o više stotina odbornika i poslanika i više desetina članova Predsjedništva, kandidovanih od brojnih političkih stranaka i sve to na četiri, odnosno šest posebnih biračkih listića. Nije zato čudno da je sve to dovelo i do tragikomičnih situacija na biralištima, posebno kod nepismenih građana. Uz sve ostalo, izborni zakoni su inzistirali da se u svim skupštinama obezbijedi adekvatna nacionalna struktura izabраниh odbornika i poslanika. Toleriralo se samo +15% i —15% i to u odnosu na popis stanovništva iz 1981. godine. zakoni su bili predvidjeli još jedan limit, ali on nije do kraja ispoštovan. Riječ je o obavezi boravka od najmanje 6 mjeseci u BiH da bi se steklo biračko pravo (Zakon o biračkim spiskovima).

Naravno da je i prije donošenja izbornih zakona BiH politička scena bila pluralna. Od tada ona biva još bogatijom. Nju do kraja oktobra čini 41 registrovana politička partija (»Stranke, programi, ličnosti«, »Oslobođenje«, Sarajevo, oktobra, 1990. godine), kao i sve intenzivnija izborna utrka. Iako je po broju i nazivu stranaka to uistinu bilo pravo političko šarenilo, mislimo da se zapravo u suštini ipak prije može govoriti o siromaštvu morfologije političkih ideja. Najveći broj tih stranaka je bio programski krajnje neprofiliran, a neke od njih praktično nisu ni imale svoje programe. Njihova programska sličnost je daleko nadmašivala njihove razlike, kao što je to utvrđeno i za stranke u Hrvatskoj (Afrić V., Ujević T., »Revija za sociologiju«, 1/90). Šta više, kod ne malog broja stranaka je bila tako evidentna diskrepanca između njihovog imena, programa i političke prakse u predizbornom periodu. Po imenu su napr. bile lijeve, po programu liberalne, po političkoj praksi unitarne, dogmatske ili nacionalističke. zbog toga ih je veoma teško klasificirati prema tradicionalnoj šemi na ljevicu, desnicu i centar. Kombinirajući, ipak, kriterije njihove samoidentifikacije sopstvene političke orijentacije, njihove nazive, programe i političku praksu, onda bi se moglo, uz sav rizik, zaključiti da je većina stranaka bila na pozicijama ultra desno, umjereno desno ili desnog centra (najznačajnije su tu tri nacionalne stranke), manje na ljevici (ultra, umjereno i lijevi centar — tu su najznačajnije reformirane partije »stare ljevice« i Savez reformskih snaga), a da značajnijih partija u političkom centru nije ni bilo.

Gotovo jedino što se u sveopštoj sličnosti političkih programa ovih partija (prepunih opštih mjesta) uočava kao razlika jeste odnos prema Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji. Na tom pitanju se prilično jasno razaznaju tri »bloka partija« (»Stranke, programi, ličnosti«, »Oslobođenje«, Sarajevo, 1990). Tako, u odnosu na budućnost Bosne i Hercegovine jedni su za BiH u Jugoslaviji, neovisno od njenog budućeg ustrojstva (Stranka demokratske akcije, Savez komunista — Socijalistička demokratska partija, Savez reformskih snaga, Demokratski socijalistički savez, SSO — Demokratski savez i Eko pokret »Zeleni« BiH, Muslimanska bošnjačka organizacija), drugi su za BiH samo u federativnoj Jugoslaviji (Srpska demokratska stranka, Srpski pokret obnove, Radnička demokratska stranka — stranka federalista, Jugoslovenska socijalistička partija), a rijetke su partije, koje BiH vide izvan Jugoslavije. Iz ovakvog odnosa prema Bosni i Hercegovini jasan je odnos stranaka i prema budućem ustrojstvu Jugoslavije, iako je pri tome vidljiva i izvjesna evolucija u tom stanovištu kod nekih partija. Većina stranaka je za opstanak

Jugoslavije, i za njeno federativno ustrojstvo u predizbornom razdoblju su se izjašnjavale samo Hrvatska demokratska zajednica i Demokratska partija Mostar, dok je jedan broj partija stajao na stanovištu da ne treba prejudicirati karakter budućeg ustrojstva Jugoslavije (posebno Savez reformskih snaga). Upravo ovom posljednjem stanovištu se u novije vrijeme priklanjaju i mnoge partije koje su u predizbornom periodu preferirale federativno ustrojstvo Jugoslavije.

Ovdje smo ukazali samo na jedno pitanje iz političkih programa stranaka, zato što je sasvim izvjesno da je, uz preferiranje do glorifikacije vlastitog naciona, odnos prema BiH i Jugoslaviji, presudno uticao na političko opredjeljivanje većine birača na proteklim izborima.

Kao što je to i uobičajeno i u BiH je pred izbore u više navrata ispitivano raspoloženje birača, prema strankama. Međutim, desilo se da su dobiveni rezultati svih sondaža javnog mnijenja toliko podbacili u odnosu na ishod izbora, da se može govoriti o pravom promašaju. Naime, na osnovu relativno kvalitetnijih programa i mnogo poznatijih kandidata, te masovnijih predizbornih skupova, anketirani su u svim značajnijim ispitivanjima davali prednost Savezu komunista — Socijalističkoj demokratskoj partiji i Savezu reformskih snaga, a znatno manje izgleda su prema njima imale nacionalne stranke. Istraživanja, što su ih proveli revija »Danas«, te listovi »Borba« i »Večernje novine« prosječno su davali 25% glasova Savezu komunista — Socijalističkoj demokratskoj partiji, 20% Savezu reformskih snaga, 20% Stranci demokratske akcije, 15% Srpskoj demokratskoj stranci, 10% Hrvatskoj demokratskoj zajednici i 10% ostalima. Danas je poznato kakav je bio ishod izbora. Tri nacionalne stranke su ubjedljivo pobijedile. Promašaj u procjeni ishoda izbora je dijelom uslovljen i činjenicom da se produbljavanje političke krize manifestovalo u jačanju ugleda i uticaja nacionalnih stranaka, koliko su se izbori približavali. Ispitivanja javnog mnijenja nisu pratila taj proces do samog čina izbora. Pri tome, dakako, treba imati u vidu objektivno skromne domete svakog istraživanja izgleda prvih slobodnih višestranačkih izbora i uz to u uslovima duboke krize. Stavovi dobrog dijela birača se u tim okolnostima vrlo često mijenjaju, a u našim prilikama zasigurno više pod uticajem emotivnih, nego racionalnih razloga.

4. Rezultati izbora

Od 41 registrirane partije u BiH do konca oktobra '90. godine, na izbore je izišlo samostalno ili u koalicijama samo njih 15. Za Predsjedništvo BiH svoje kandidate istakli su 8 političkih stranaka sa 27 kandidata, uz još jednog nezavisnog kandidata. Na izborima je izabrano 7 članova Predsjedništva iz tri nacionalne stranke (Stranka demokratske akcije 3, Srpska demokratska stranka 2 i Hrvatska demokratska zajednica 2). Za Skupštinu BiH svoje kandidate, putem izbornih lista, istaklo je 15 političkih partija, sa oko 1500 kandidata za 240 poslaničkih mjesta u Vijeću građana i Vijeću opština republičkog parlamenta.

Na izborima za Skupštinu SR BiH (približno i za Predsjedništvo SR BiH) je učestvovalo 2 338 727 birača, od ukupno 3 018 206 upisanih u biračke spiskove ili oko 78% što se može smatrati veoma dobrim odzivom birača. Nevažćih glasačkih listića je bilo 127 291 ili oko 5,5%, što je obzirom na kompliciranost izbora čak iznenađujuće malo. Ipak je teško objašnjiva činjenica da ih je više bilo u gradu nego na selu (i u relativnom i u apsolutnom pogledu). Neki tu činjenicu povezuju sa pojavama nezakonitosti i manipulacijama sa biračima u izborima.

Građani su na izborima ukazali povjerenje 130-orici poslanika u Vijeću građana iz 11 političkih partija i 110-orici poslanika u Vijeću opština iz 7 političkih stranaka. Međutim, kao što je već rečeno, ubjedljivu pobjedu su odnijele tri nacionalne partije (SDA, SDS i HDZ) u oba vijeća i u Skupštini u cjelini. Ove tri stranke su u Predsjedništvu Republike postigle još uvjerljiviju pobjedu, jer su samo njihovi kandidati dobili povjerenje birača za ovu funkciju. U skupštinama opština je gotovo identična situacija — od 109 opština tri nacionalne stranke (u različitim kombinacijama, zavisno od nacionalne strukture stanovništva određene opštine) su obez-

bijedile apsolutnu ili relativnu većinu čak u 104. Samo su u Tuzli, Novom Sarajevu, Bosanskom Brodu, Varešu i Modriči osvojili većinu u skupštinama opština komunisti i/ili reformisti.

Kakva je poslije ovih izbora, precizno iskazana, stranačka i nacionalna struktura Skupštine SRBiH pokazuju nam slijedeće tabele i grafikoni:

Tabela 1: Stranačka struktura skupštine SR BiH

Red. broj	Stranka	Poslanici u VG		Poslanici u VO		Ukupno	
		broj	%	broj	%	broj	%
1.	SDA	43	33,00%	43	39,09%	86	35,85%
2.	SDS	34	26,25%	38	34,56%	72	30,00%
3.	HDZ	21	16,25%	23	20,93%	44	18,35%
4.	SK-SDP	11	8,50%	3	2,72%	14	5,83%
5.	SRS	11	8,50%	1	0,90%	12	5,00%
6.	SK-SDP I DSS	4	3,00%	1	0,90%	5	2,08%
7.	SSO-DS i Eko pokret »Zeleni«	2	1,59%			2	0,83%
8.	MBO	2	1,50%			2	0,83%
9.	DSS	1	0,75%			1	0,41%
10.	SRS i DP Mostar	1	0,75%			1	0,41%
11.	SPO					1	0,41%
	Ukupno	130	100,00%	110	100,00%	240	100,00%

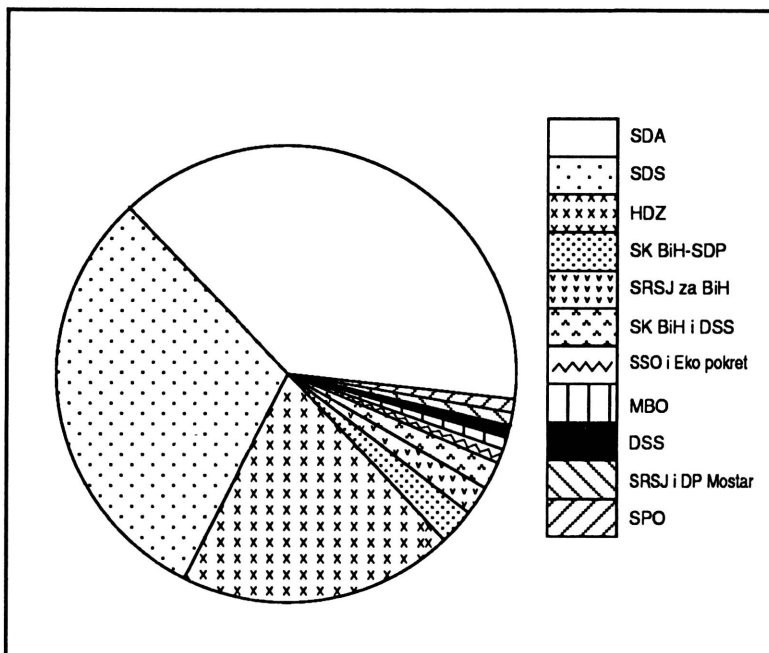
Izvor: Izvještaj o rezultatima izbora u SR BiH, Izborna komisija, Skupština SR BiH, Sarajevo, decembra, 1990. godine

Tabela 2: Nacionalni sastav stanovništva u BiH i izabranih poslanika u skupštini SR BiH

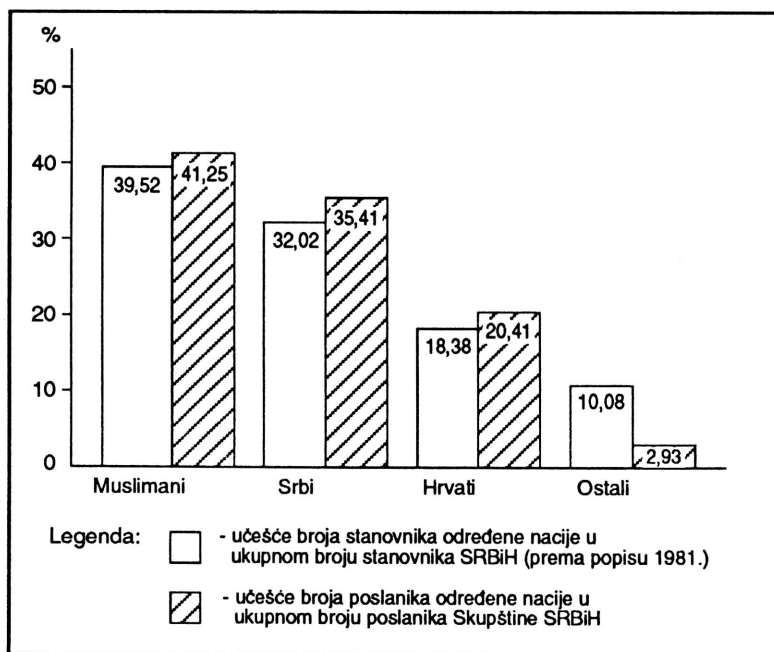
Red. br.	Narodi	Stanovništvo		Poslanici	
		broj	%	broj	%
1.	Muslimani	1 629 924	39,52%	99	41,25%
2.	Srbi	1 320 644	32,02%	85	35,41%
3.	Hrvati	758 136	18,38%	49	20,41%
4.	Ostali	415 304	10,08%	7	2,93%
	Ukupno	4 124 008	100,00%	240	100,00%

Izvor: Statistički godišnjak SR BiH za 1981. godinu, Zavod za statistiku SR BiH, Sarajevo, 1982. godine i Izvještaj o rezultatima izbora u SR BiH, Izborna komisija, Skupština SR BiH, Sarajevo, decembra, 1990. godine

Napomena: Podaci o nacionalnoj strukturi stanovništva SR BiH se odnose na 1981. godinu, jer su se izborni zakoni oslanjali na ove podatke. Inače prema procjenama Republičkog zavoda za statistiku u 1990-oj godini je u BiH bilo 4 47409 stanovnika, ili za gotovo 9% više nego 1981. godine.

Grafikon br. 1: Stranačka struktura Skupštine SRBiH

Grafikon br. 2: Nacionalna struktura stanovništva SRBiH i poslanika Skupštine SRBiH

Na što ukazuju prezentirani podaci o rezultatima izbora u BiH? Mislimo da ih u najkraćem karakteriziraju tri slijedeće značajke.

Prvo, da su tri nacionalne stranke osvojile ubjedljivu pobjedu, odnosno 84% poslaničkih mandata u republičkoj skupštini. Od sedam izbornih jedinica u četiri je većinsko muslimansko stanovništvo i tu je pobijedila SDA (Sarajevo, Zenica, Bihać i Tuzla), u dvije izborne jedinice je većinsko srpsko stanovništvo i tu je pobijedila SDS (Banja Luka i Doboje), a u jednoj izbornoj jedinici je većinsko hrvatsko stanovništvo i tu je pobijedila HDZ (Mostar). Pobjeda nacionalnih stranaka je još uvjerljivija u Vijeću opština, gdje je primijenjen princip apsolutne većine u prvom i relativne većine u drugom izbornom krugu. I ovdje se potvrdilo pravilo da ovaj izborni model ide na štetu manjih stranaka. U ovo vijeće je, naime, izabrano 110 poslanika iz 7 stranaka, a u Vijeću građana 130 poslanika iz 11 stranaka. Uz to u ovom vijeću (opština) tri nacionalne stranke su osvojile čak 95% poslaničkih mjesta, a u Vijeću građana 75%. Prema tome, stranačka struktura izabranih poslanika i odbornika odgovara nacionalnoj strukturi stanovništva. Očigledna visoka korelacija (pozitivna) između stranačke i nacionalne strukture poslanika, izabranih isključivo u okviru tri nacionalne stranke, govori da su ovi izbori predstavljali svojevrsni nacionalni popis stanovništva Bosne i Hercegovine, njenih regiona i opština.

Drugo, da su sve ostale partije — lijeve, reformske, građanske i uopšte multinacionalne — pretrpjele ubjedljiv poraz. Ako izuzmemo MBO (Muslimanska bošnjačka organizacija) i SPO (Srpski pokret obnove), koje su također nacionalne, svih ostalih šest partija (Savez komunistički savez, Savez socijalističke omladine — Demokratski savez, Eko pokret »Zeleni« BiH i Demokratska partija Mostar) je u Skupštini SR BiH osvojio jedva 14% poslaničkih mjesta. Samo zahvaljujući proporcionalnom izbornom modelu kod izbora poslanika u Vijeće građana ovih osam partija je uopšte moglo ući u Parlament. Tako se i ovdje pokazala stanovita prednost proporcionalnog nad većinskim, pogotovu apsolutno većinskim izbornim principom.

Treće bitno obilježje ovih izbora jeste njihova iznimna složenost. Oni su, kao što je rečeno, bili trostepeni, na njima je učestvovalo 15 političkih partija, predloženo je više hiljada kandidata za odbornike i poslanike, a građani su se izjašnjavali na 4 (u Sarajevu i na 6) glasačka listića. Ako se ima u vidu da su to prvi, slobodni, višestranački izbori, da su organizirani u izuzetno kriznim okolnostima i k tome, sa tako nepovoljnom obrazovnom strukturom birača, onda je jasno da su se u izborima dešavale brojne nepravilnosti, a da su sumnje u njihovu legalnost još veće. Naime, sama Izborna komisija je utvrdila niz nepravilnosti, pa i tragikomičnih situacija (Informacija o nekim zapažanjima u vezi sa sprovedenim izborima u SRBiH, Izborna komisija Skupštine SRBiH, Sarajevo, decembra, 1990). Tu se posebno ukazuje na nedopustivu neažurnost biračkih spiskova. Hiljade ljudi nisu bili upisani u njih, pa čak i oni koji decenijama nisu mijenjali mjesto boravka. Pored aljkavosti ovo se ponegdje povezuje i sa političkim motivima. Uz to se pominju i primjeri trajanja glasanja duže od planiranog vremena, nošenje biračkih kutija kućama, njihovo uništavanje, nasilno prekidanje izbora, fizički napadi na članove biračkih odbora, dolazak na biračko mjesto sa popunjenim listićima, glasanje u grupama, uticaj opredjeljivanja birača od strane predstavnika nekih političkih partija na samom biračkom mjestu, i sl. Začuduje, da i pored toga ni protiv koga nije pokrenuta ne samo krivična već ni prekršajna prijava. To, naravno, ostavlja povoda za sumnju u potpunu legalnost izbora, bez obzira koliko je to moglo uticati na konačan ishod izbora.

I zbog toga, iako naravno ne samo zbog toga, mislimo da je osnovano postaviti pitanje da li su ovi izbori, mada višestranački i slobodni, bili istovremeno i demokratski. Ako je evidentno da programi i kandidati stranaka nisu bili bitni za opredjeljivanje birača, i uopšte ako su društvene okolnosti toliko limitirale slobodu opredjeljivanja ljudi, ovo pitanje nam se čini

logičnim. Mada smo za programe u cjelini rekli da su bili siromašni, uveliko neprofilirani i uglavnom slični jedni drugima, ipak se može reći da su programi lijevih i reformskih partija bili nešto cjelovitiji i konzistentniji, a pogotovo da su njihovi kandidati bili poznatiji od kandidata nacionalnih stranaka. O tome svjedoče i neki, skoro groteskni podaci o nekim kandidatskim listama nacionalnih stranaka, posebno na nivou opština. Nije rijedak slučaj da su na jednoj listi bile čitave porodice, da su u vrhu ovih lista, pa i njihovi nosioci bili ljudi sa više od 80 godina, da je među njima ne mali broj bukvalno nepismenih, da su pobjeđivali kandidati za poslanike u Vijeću opština Skupštine SRBiH u opštinama u kojima ne žive i nikada nisu živjeli.

Sve to, a posebno glorifikacija nacionalnog spada u arsenal »izborne iracionalnosti«, koju ćemo pokušati ukratko objasniti, iako time, dakako, ne želimo umanjiti izuzetno veliki značaj ovih izbora.

5. Kako objasniti rezultate izbora?

Budući da su ovo bili prvi višestranački izbori, da su organizirani u gotovo dramatičnim društvenim okolnostima i da su limitirani brojnim ekonomskim, političkim, socijalnim, kulturnim i pravnim faktorima, nameće se potreba za oprežnošću u njihovom kvalificiranju. Naime, malo je vjerovatno da je moguće izvlačiti neke ocjene o njima od trajnije važnosti.

Nema dvojbe da je njihov značaj za institucionalizaciju višestranačke parlamentarne demokratije ogroman. Oni označavaju definitivan raskid sa jednopartijskim nedemokratskim sistemom i početak demokratske pluralizacije Be Ha društva.

Ovi izbori su bili opšti, jednaki, direktni i tajni, pa prema tome i prvi slobodni višestranački izbori u BiH. Oni su protekli u relativnom miru, odnosno u granicama uobičajenim i za zemlje sa dugom višestranačkom izbornom tradicijom.

Ali čime objasniti ovakav uveliko neočekivan ishod izbora? Obzirom na okolnosti u kojima su održani, kao i na neka njihova obilježja, iskazana u ovom tekstu, ukazaćemo ukratko na moguće objašnjenje ovakvih rezultata izbora. Čini nam se da od svakako brojnih faktora tri posebno valja izdvojiti.

Prvenstvo po značaju ima, po nama, činjenica da je talas demokratizacije, ali i nacionalizma iz Istočne Evrope i Jugoslavije snažno zapljusnuo i Bosnu i Hercegovinu. Nacionalna prebrojavanja, podjele, svrstavanja i homogenizacije su u ovim izborima snažno manifestovane. Sve vrste kriza, strahovanja i neizvjesnosti transponovane su u fetišizam nacionalnog fenomena, kao posljednjeg i jedinog »sigurnog zaštitnika« pred ponorom neizvjesnosti. Neizvjesna budućnost Be Ha i Jugoslavije u očima velikog broja građana je tu bila od primarnog značaja. To je istovremeno predstavljalo povoljnu okolnost za uspješnu manipulaciju nacionalnim i vjerskim osjećajima ljudi, za pothranjivanje novih kolektivističkih iluzija, do optuživanja čitavih naroda, širenja predrasuda, pa i mržnje prema njima. Rezultat toga je širenje straha među ljudima i osjećaja lične, građanske, političke, socijalne, egzistencijalne i nacionalne nesigurnosti. Nema sumnje da je njihovo političko opredjeljivanje bilo pod tim pritiskom. Neke stranke su to uspješno instrumentalizirale.

Drugi značajan faktor bi mogli označiti kao snažnu negativnu motivaciju. Sva ta, tako akumulirana energija kod ljudi usmjerena je više na »glasanje protiv« (ponajviše, naravno, protiv stare vlasti), nego na »glasanje za«. Produbljavanje krize je uglavnom vezivano za staru vlast i »staru ljevicu«, tako da i reformirane partije ljevice nisu kod građana ulijevale sigurnost da će se one ubrzo moći osloboditi sopstvenih hipoteka i da će uskoro moći prevladati političke, ekonomske i ostale probleme društva.

Treći bitniji faktor koji je uticao na ovakav ishod izbora jeste programska neprofiliranost većine partija i neprepoznatljivost njihovih kandidata. Ponavljanje opštih mjesta i napad, često mimo svakog ukusa, na političke konkurente bili su ne rijetko glavni sadržaj predizborne aktivnosti. Ekonomski, socijalni, kulturni i razvojni problemi su izostajali, kao i preciziranje socijalnih slojeva čiji će se interesi primarno štititi i preferirati u organima vlasti. Ili je protežiran tzv. nacionalni interes jedne od nacija ili tzv. opštenarodni interes, najčešće u krajnje apstraktnom obliku.

Ovim faktorima bi mogli pridodati i lošu organizaciju ovih izbora, kao i njihovu komplikiranost. U istom danu su organizovani izbori za tri nivoa, izborni zakoni su bili veoma ekstenzivni, često nejasni i protivrječni (pa su mijenjane i neke njihove ključne odredbe u posljednji čas), birački spiskovi veoma neažurni, biračka mjesta malobrojna (isti broj kao i za nekađašnje izbore), pravila o izornoj šutnji drastično kršena, necivilizovano ponašanje pojedinaca i grupa na biračkom mjestu i sl.

Kako će ovakav ishod izbora uticati na funkcioniranje nove vlasti? Iako je rano za donošenje meritornijih sudova, skloni smo pretpostavci da će nova vlast biti izrazito nestabilna, i to kako zakonodavna, tako i izvršna. Naime, iako s jedne strane imamo tri pobjedničke nacionalne stranke, a s druge strane pet-šest krhkih opozicionih partija, nije realno očekivati da su programi nacionalnih partija u nekim bitnim pitanjima ne samo različiti, već i oprečni. To se ponajviše odnosi na viđenje budućnosti BiH i Jugoslavije. Kako smo ranije rekli, SDS je isključivo na stanovištu federativnog ustrojstva Jugoslavije i samo pod tim uslovom opstanka BiH. HDZ inklinira konfederalnom statusu Be Ha, dok SDA stoji na stanovištu očuvanja Be Ha nezavisno od toga kako će Jugoslavija biti uređena. U vezi s tim razlike su krupne i u odnosu na najveća politička žarišta u zemlji (Kosovo, Knin, odnos prema JNA i dr.). Da li će to ubrzo dovesti i do novih izbora ostaje da se vidi.

Izvori:

I Teorijski

1. Siegfried, A., 1913., »Tableau politique de la France de l'Ouest sous la IIIe République«, A. Colin, Paris, 1914.
2. Sontheimer, K., 1978., »Handbuch des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland«, München, Piper Verlag, 1978., str. 639
3. Duverger, M., »Sociologija političkih stranaka«, u knjizi »Trait de sociologie«, tom II, Presses Universitaires de France, Paris, 1963., str. 48
4. Lipset, S., Lazarsfeld, P., »The Psychology of Voting« in Lindzey, G., »Handbook of Social Psychology«, Cambridge, Mass. Addison-Wesley, Publishing Co. 1954., str. 1124
5. Campbell, A. and others, »The American Voter«, New York, J. Wiley and Sons, 1960., str. 150.
6. Goguel, F., 1963., »Sociologija izbora«, u knjizi: »Traité de sociologie«, tom II, Presses Universitaires de France, Paris, 1963., str. 55
7. Smet, E., Evalenko, R., »Les élections belges«, Institut de Sociologie, Bruxelles, 1956., str. 7
8. Georges, D., 1963., »Sociologija izbora«, u knjizi: »Traité de sociologie«, tom II, Presses Universitaires de France, Paris, 1963., str. 74
9. Afrić, V., Ujević, T., »Analiza sadržaja političkih programa političkih stranaka u Hrvatskoj« (Izvori '90.), »Revija za sociologiju« 1/90, Zagreb
10. Sokol, S., Čale, P., »Sve o izborima u Hrvatskoj«, Radničke novine, Zagreb, 1990.

II Programi stranaka, izborni zakoni i ostale

1. »Stranke, programi, ličnosti«, »Oslobodjenje«, Sarajevo, 1990.
2. »Izborni ABC«, »Oslobodjenje«, Sarajevo, 1990.
3. Ustav SRBiH sa amandmanima, »Službeni list« SRBiH, Sarajevo '90.
4. Zakon o izboru odbornika i poslanika u skupštine društveno-političkih zajednica, »Službeni list SRBiH« 21/90 i 28/90, Sarajevo
5. Zakon o izbornim jedinicama za izbor poslanika u vijeća Skupštine SR BiH 21/90, Sarajevo
6. Zakon o izboru i opozivu članova Predsjedništva SR BiH »Službeni list SRBiH« 21/90 i 29/90, Sarajevo
7. Zakon o biračkim spiskovima, »Službeni list SRBiH« 21/90, Sarajevo
8. Izvještaj o rezultatima izbora poslanika u Vijeće građana Skupštine SR BiH, Izborna komisija Skupštine SRBiH, decembra, 1990. Sarajevo

9. Izvještaj o rezultatima izbora za članove Predsjedništva SR BiH, Izborna komisija Skupštine SR BiH, decembra 1990. Sarajevo
10. Informacija o nekim zapažanjima u vezi sa izborima '90. u BiH, Izborna komisija Skupštine SRBiH, decembra 1990. Sarajevo
11. Revija »Danas«, 6. 11. '90., Zagreb
12. List »Borba«, 20. 10. '90., Beograd
13. List »Večernje novine«, 12. 11. '90., Sarajevo
14. Statistički godišnjak za 1981. godinu, Republički zavod za statistiku BiH, Sarajevo, 1982. godine
15. Procijenjen — izračunat broj stanovnika u BiH u periodu 1981—1990 (stanje 30. 6.), Republički zavod za statistiku, Sarajevo, 1990.

MARGINALIA ABOUT THE 1990 BOSNIA AND HERCEGOVINA ELECTIONS

KRSTAN MALEŠEVIĆ

Faculty of Economics, Banja Luka

The paper gives a short empirical analysis of several sociological and political features of the Bosnia and Hercegovina elections held in November 1990. The main topic is the so-called »elections geography«, especially the interpretation of the results of the past elections, by means of the individual particularity analysis.

Considering the elections to have been general, equal for all, direct and secret, we may say with certainty that these elections were the first free pluralistic elections in Bosnia and Hercegovina. Also, if we add that they were held in peace, similarly to those held in countries with a long parliamentary tradition, we may well conclude that they represent a historical step toward democracy. What makes them even more significant are the circumstances in which they were held. The elections consisted of three levels. Organized at the same time were the presidential, parliamentary and local (community) elections by using a very complicated procedure — the mixed election model (a combination of the proportional model and the absolute and relative majority model).

More than 2 300 000 voters had the opportunity to choose among a few thousand candidates supported by 15 political parties. They (voters) have chosen seven members of the Presidency, 240 members of Parliament in the two parliamentary houses and about 5000 representatives in 110 community parliaments. The winners were the three national parties (Party of Democratic Action, Serbian Democratic Party, Croatian Democratic Union). They won 84% of the representative mandates of Parliament.

Even so, the question arises whether these elections were really democratic ones? The reason for this question lies in the apparent domination of »election irrationality« and in numerous deviations from long ago fixed election »rules« in the field of election sociology. Minor or almost no influence of programs and candidates on the political determination of voters is the best example for that. The national and religious factors had absolute priority. Whether this will have decisive influence on the possible instability of the new government remains to be seen.